

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 316.356

М. П. Требін, доктор філософських наук, професор

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто тенезу поняття політичної культури, її сутність та основні риси. Наведено модель демократичної політичної культури, розкрито особливості її формування в умовах сучасного українського суспільства. Доведено, що демократична політична культура є важливим чинником розбудови правової, демократичної, соціальної держави і формування громадянського суспільства.

Ключові слова: політична культура, громадянська культура, демократична політична культура, політична свідомість, політична поведінка, цінності.

Актуальність проблеми. Розбудова демократичної, правової, соціальної держави та формування громадянського суспільства здійснюються не так швидко і якісно, як би цього бажали всі громадяни України. Наша країна переживає дуже складний етап, пов'язаний із затвердженням ідеалів демократії, толерантності, забезпечення прав і свобод людини, верховенства закону в повсякденному житті всіх інституцій держави, входження демократичних цінностей до внутрішнього світу українського громадянина. Не в останню чергу це пов'язане з проблемами формування демократичної політичної культури. Тому дуже важливо розглянути феномен політичної культури в політико-правовому житті українського суспільства.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми політичної культури та умови її формування завжди перебували в колі актуальних наукових інтересів світової політичної думки, про що свідчать численні праці, авторами яких є Г. Алмонд, Е. Баталов, С. Верба, Є. Вятр, К. Гаджиєв, І. Глібова, Л. Даймонд, О. Зевіна, Д. Істон, О. Панарін, Т. Парсонс, Д. Пауелл, Ю. Пивоваров, Дж. Ролз, В. Щегорцев та ін. [1; 2; 7; 9; 11; 17; 28; 31; 32; 40-42]. Феномен політичної культури також постійно знаходиться у полі зору українських дослідників. Слід відзначити праці В. Бебика, Є. Головахи, В. Добіжа, А. Карнаух,

В. Корнієнко, Ю. Левенця, В. Литвина, О. Майбороди, В. Матусевича, М. Михальченко, В. Нагорного, Л. Нагорної, Є. Подмазко, І. Поліщука, О. Радченка, О. Рудакевича, М. Хилька, В. Хмелька, Ю. Шаповала, Л. Шкляра, Г. Щедрова, М. Щербака та ін., в яких розглядаються теоретико-методологічні основи дослідження політичної культури сучасного українського суспільства [3; 5; 6; 8; 12; 14; 16; 22; 26; 27; 30; 34–38]. До них слід зарахувати і дисертаційні дослідження О. Гриценко, Н. Жабінець, М. Іванова, О. Клименко, В. Корнієнко, О. Проскуріної, М. Розумного, О. Терешкун, В. Ясинської та ін., в яких теоретичному осмисленню піддаються політична культура українського суспільства як цілісної системи, її стан, тенденції розвитку та методологія дослідження [10; 13; 15; 19; 33].

Однак слід зазначити, що проблема формування і вдосконалення політичної культури громадян України залишається дуже важливою і розбудова демократичної, правової, соціальної держави та формування громадянського суспільства потребують того, аби в українському суспільстві затверджувалася демократична політична культура. Тому *метою* статті є спроба осмислити феномен політичної культури в політико-правовому житті українського суспільства, що рухається у бік демократії.

Поняття «політична культура» вперше ввів у науковий обіг відомий німецький мислитель Йоганн Готфрід Гердер (1744–1803). В українській політичній думці проблема сутності політичної культури вперше чітко сформульована фундатором консервативної школи у вітчизняній політичній науці В. Липинським у праці «Листи до братів-хліборобів». До речі, було це ще за 30 років до того, як американський політолог Г. Алмонд у 1956 р. висунув власну версію цього феномену, якій судилося стати класичною: «Кожна політична система включена в конкретну модель орієнтацій на політичні дії. Я вирішив це явище назвати політичною культурою» [40, р. 396].

Саме з 50-тих років ХХ ст. розпочалися предметне дослідження і концептуальне осмислення цього поняття. У західній політології ґрунтовна розробка як самого поняття, так і концепції політичної культури пов'язана з іменами американських політологів Г. Алмонда та С. Верби. Сформульоване ними визначення вважається класичним: політична культура є сукупністю індивідуальних позицій і орієнтацій учасників даної системи, суб'єктивною сферою, що лежить в основі політичних дій і надає їм певного значення. Згодом у зарубіжній політичній науці з'являються інші аналітичні підходи до визначення сутності політичної культури. Характерною стає тенденція до більш широкого, ніж у Г. Алмонда та С. Верби, тлумачення політичної культури за рахунок включення до цього поняття не тільки орієнтацій, а й елементів політичної поведінки.

Загалом визначення політичної культури можна поділити на чотири групи [29, с. 578–579]. По-перше, *психологічні визначення*: політична культура

відповідно до них розглядається як сукупність орієнтацій на політичні об'єкти. По-друге, *соціетальні визначення*: політична культура розглядається як своєрідний індикатор рівня політичного розвитку, особливостей функціональних та формально-юридичних рис політичних систем, відзеркалення особливостей ментальності, індивідуального і суспільного досвіду, способу семантичного конструювання політичних комунікацій. По-третє, *когнітивні визначення*: політична культура розуміється як сукупність базисних уявлень про суспільство і зосереджується на аналізі її соціоінтегративних механізмів. По-четверте, *евристичні визначення*: політична культура розглядається як гіпотетичний конструкт, створений з аналітичною метою.

Американські вчені зробили значний внесок у становлення і розвиток політичної культури, так сформулювавши у своїх працях її визначення: політична культура – це суб'єктивна сфера, яка формує основи політичної поведінки і надає їм відповідного значення. Такий підхід названо в політичній науці «суб'єктивним», або «психологічним». Він відповідає розумінню політичної культури як явища, що визначається сукупністю політичних знань, духовних цінностей, принципів, досвіду, світогляду, уявлень про форми і засоби політичної діяльності, політичного розвитку конкретної особистості та вмінням впроваджувати ці політичні знання, вірування (переконання) у практику.

Г. Алмонд і С. Верба у праці «Громадянська культура» започаткували підхід до розуміння політичної культури як сукупності орієнтації індивідів щодо реальної політичної системи та власної політичної поведінки. Ці орієнтації виявляються на трьох рівнях.

Перший – пізнавальні орієнтації (cognitive) (правдиві чи неправдиві знання про події, об'єкти та ідеї, загалом про політичну систему та її функціонування). Когнітивна складова характеризує інтерес до політики, політичну компетентність. *Другий* – емоційні орієнтації (affective), які виражають почуття щодо політичної системи та учасників політичного процесу, відчуття задіяності. Деякі дослідники другий компонент визначають як емотивний і інтерпретують його як національну гордість, рівень довіри до влади. *Третій* – оцінні орієнтації (evaluational), які виражають особисте ставлення до політичної системи, її учасників та їхніх дій (критерії та міркування щодо політичних об'єктів, які ґрунтуються на ціннісних стандартах і критеріях у поєднанні з інформацією та емоціями). Третій рівень деякі дослідники називають біхевіоральним (поведінковим) і визначають його як політичну активність [41].

Г. Алмонд згодом вводить поняття «установка» (attitude), завдяки чому політична культура постає у вигляді суб'єктивних установок та орієнтацій щодо політики. Політична культура у Г. Алмонда постає в розумінні психологічної орієнтації на соціальні об'єкти. Тому його прихильники часто тлумачать політичну культуру як культуру політичної свідомості та політичної

психології. На нашу думку, поняття «установка» слід розглядати у межах такої складової політичної культури, як політична психологія, що вимагає окремого дослідження.

Все це дозволило Г. Алмонду і С. Верби виділити три «чисті» типи політичної культури.

1. *Патріархальний (прихідський) тип*, для якого характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують жодних змін з боку політичної системи, тим більш не виявляють власної ініціативи, аби ці зміни мали місце. Аполітичність, замкнення на місцевій або етнічній солідарності характерні для цього типу політичної культури.

2. *Підданський тип*, де присутня сильна орієнтація на політичні інститути, поєднана з низькою індивідуальною активністю громадян. Державна влада уявляється в основному в плані спускання зверху норм, яких необхідно дотримуватися, регламенту, якому потрібно підкорятися. Людськими керує побоювання покарання або очікування благ.

3. *Активістський тип*, або «партиципаторна політична культура», тобто політична культура участі, для якої характерна зацікавленість громадян у політичній участі і вияв на практиці такої активності.

Автори даної типологізації підкреслюють, що ці три типи на практиці взаємодіють між собою, утворюючи змішані форми з перевагою тих або інших компонентів: патріархально-підданський, піддансько-партиципаторний, патріархально-партиципаторний. Перший змішаний тип характерний для переходу від провінціалізму до централізованої влади, характеризується лояльністю до центрального уряду, відходом від орієнтації на місцеві центри влади. Другий тип сполучає в собі появу активної самоорієнтації у значній частині населення і політичну пасивність у іншій. Третій тип характерний для країн, що розвиваються, на етапі переходу до буржуазної демократії [4, с. 217–218].

Категорія «політична культура» не вичерпує всіх можливих культурних взаємовідносин у сучасному суспільстві. Відносини усередині громадянського суспільства вже за самим визначенням (як сукупність неполітичних відносин) не можуть бути об'єктом власне політичної культури. У такому разі оптимальним вважається з точки зору Г. Алмонда і С. Верби використання терміна «громадянська культура».

Поряд з політичною культурою громадянська культура включає правову культуру, культуру міжетнічного (міжнаціонального) спілкування, культуру націотворення та державотворення тощо. Увагу до цієї сфери буття соціуму прикуто не так давно, з 50-х років ХХ ст. Першим поштовхом до вивчення громадянської культури стали дискусії щодо причин загибелі Веймарської республіки і перемоги націонал-соціалізму. У рамках наукових методів, що існували на той час, пояснити «несподіваний» хід історії – перемогу Гітлера –

було неможливо. Чому в країні, що зробила вагомий внесок в європейську культуру, має один з найвищих рівнів освіти, перемогли цінності ненависті та абсолютної покори? У центрі уваги дослідників опинилися питання про ірраціональну поведінку людей, роль суб'єктивного в політиці.

Другий імпульс був породжений ситуацією, що виникла на початку 50-х років ХХ ст. з появою нових держав Азії та Африки. Дослідники не могли пояснити, чому в цих країнах (у регіонах неєвропейської культури) не приживаються західні політичні моделі; якщо і приживаються, то лише за формою, а по суті вони наповнюються принципово іншим змістом; при цьому не виникають стабільні політичні системи? Отже, в 1963 р. Г. Алмонд і С. Верба запропонували визначення похідної від політичної культури – «громадянської культури» на підставі порівняльного дослідження політичних культур США, Великої Британії, Західної Німеччини, Італії, Мексики. Предметом дослідження стали політичні орієнтації індивідів на чотири основні об'єкти: політичну систему в цілому, уряд, загальнонаціональні вибори і саму особистість [20, с. 316].

Як найвищий щабель політичної культури, за визначенням Г. Алмонда і С. Верби, «громадянська культура», або «культура громадянина», притаманна суб'єктам політичного процесу, які у своїй діяльності надають перевагу інтересам усього суспільства, а не приватним або корпоративним потребам. Діяльність таких суб'єктів, як правило, спрямована на забезпечення громадянського консенсусу через дотримання принципу верховенства права. Громадянську культуру визначають примат прав і свобод індивіда, діалектична єдність прав і обов'язків громадян [1].

Г. Алмонд і С. Верба виокремлюють чотири головні типи новочасних соціально-політичних культур: англо-американський, континентально-європейський, передіндустріальний та тоталітарний. На їхню думку, англо-американська культура являє собою прагматичну систему, переважна більшість суб'єктів якої визнає за найвищу мету сукупність таких цінностей, як свобода, загальний добробут і безпека. Громадяни цієї суспільної системи орієнтовані перш за все на відтворення, культивування, охорону та збереження цих національних цінностей.

Континентальна європейська культура, за Г. Алмондом і С. Вербою, притаманна таким країнам, як Німеччина, Франція та Італія. Цей тип не є однорідно цілісним, а являє собою не зовсім органічне фрагментарне об'єднання різних субкультур та культурних компонентів. Перш за все таких, як католицький компонент, феномен середнього класу, індустріальне суспільство. Громадяни цього типу культури орієнтуються скоріше на цінності віри, ніж на раціональні чинники чи цінності доцільної діяльності.

Передіндустріальна, чи частково індустріальна, культура за своєю сутністю є еkleктичною і функціонує як суміш субкультур (племінних, релігійних, етнічних) та елементів модерних культур. У країнах такого типу культури

можуть мати місце інституції, створені за нормами демократичної системи, але справжню владу в них має не суспільство, а певні клани, традиційні корпорації, племінні об'єднання тощо.

Для політичної культури тоталітарних систем властивими є відсутність у влади волі до консенсусу, повна апатія народних мас, панування олігархів, які монополізують контроль над усіма засобами масової інформації і комунікації.

Британські науковці І. Маклін та А. Макмілан стверджують, що громадянська культура – це політична культура, яка має такі характерні риси: 1) більшість громадян визнають авторитет держави; 2) існує загальна переконаність у необхідності виконувати громадянські обов'язки. Громадянську культуру тлумачать як лояльну політичну культуру, за якою участь у політичному житті поєднана з пасивністю, довірою та повагою до влади. Прихильність до традицій і місцевих цінностей вважають за чинники, які врівноважують участь у загальнодержавному політичному житті [22, с. 144].

Громадянська культура визначається не тільки правовими, а й етичними (моральними) чинниками політичної діяльності, – це одна із найважливіших ознак інтелігентності і цивілізованості суспільства. У темі громадянської культури концентрується багато інших проблем влади і політичного плюралізму, громадських рухів і політичної поведінки, громадянського суспільства і громадських асоціацій та організацій, громадянських якостей особистості. Як підкреслює М. Бурмака, «громадянська культура – це глибоке усвідомлення своєї належності до певної держави, почуття громадянської гідності, відповідальності та обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі у складних ситуаціях» [5, с. 273].

До основних рис громадянської культури належать: переконаність громадян у тому, що вони повинні брати участь у політиці, їх віра у свою здатність впливати на уряд і достатня для цього компетентність; потенційна політична активність громадян, готовність у разі потреби брати участь у політиці, яка поєднується з відносною політичною пасивністю і неперіоритетністю політичної сфери в їх житті; віра політичних еліт, які ухвалюють політичні рішення, в силу і впливовість громадської думки та громадської участі; прихильне ставлення громадян до існуючої політичної системи (культура підтримки); панування відносин взаємної довіри та співробітництва між громадянами, поміркованості і здатності йти на компроміс та кооперацію [5, с. 273–274].

Громадянська культура охоплює всі сфери життя суспільства. На думку науковців, вона є особливим різновидом культури, що репрезентує відносини, які відображають, закріплюють та реалізують головні суспільні цінності та інтереси, формують суспільні погляди, знання та форми участі громадян у суспільному житті держави. Громадянська культура – більш широке поняття, ніж політична культура, вона охоплює всю різноманітність інтересів різних соціальних груп громадянської сфери суспільного життя. Не може бути гро-

мадянської культури без наголосу на універсальності прав людини, пріоритету інтересів особистості, громадянських прав над національними правами та інтересами. Саме у громадянському суспільстві кожен індивід виступає як первинний, вихідний чинник суспільного життя, стосовно якого всі інші чинники та цінності є вторинними, похідними, залежними.

Рівень громадянської культури багато в чому визначає загальнокультурний рівень розвитку людини, громадянина, без чого за тієї ролі, яку він відіграє в розвиненому громадянському суспільстві, неможливе його нормальне функціонування. Тобто, громадянська культура визначає фундаментальні цінності громадянської свідомості, громадянського суспільства. Вона повинна сприяти усвідомленню загальноісторичної відповідальності громадян, вихованню всіх соціальних і етнічних груп у дусі патріотизму, постійному підвищенні значущості суверенної держави, єдності суспільства, давати можливість виявити громадянськість, прагнення законності і правопорядку, збереження та розвитку традицій.

Громадянську культуру з певної часткою умовності можна назвати демократичною політичною культурою. Хоча це, безумовно, неадекватні поняття. Але головні ознаки громадянської культури сидементуються в демократичній політичній культурі. Демократична політична культура як частина більш загальної політичної культури вбирає в себе: 1) усвідомлення наявності певної суспільної потреби; 2) окреслення ідеальних вимірів реалізації такого прагнення; 3) інституціоналізацію демократичних способів реалізації домагання; 4) процес утілення домагання інституційними засобами (вплив на владу або вплив на суспільство засобами влади); 5) зворотний процес впливу практики вирішення суспільних потреб на ідеальний вектор. Таким чином, демократична політична культура розуміється як структурно-функціональне перетворення соціальних потреб на зміст політичного процесу, що визначає її межовий характер як взаємодію політичного і неполітичного [33, с. 6].

Безумовно, формування демократичної політичної культури у громадян України є тривалим процесом. Але точка відліку завжди є. Це та політична культура, яка панує в сучасному українському суспільстві. Політична культура в різних суспільствах фрагментована, особливо в Україні. На думку Б. Цимбалістого, політична культура українців навіть глибоко фрагментована, бо поділяється на схід та захід, релігійні віросповідання (католики і православні) та велику кількість політичних партій [39, с. 97]. Далі він зазначає, що «якщо проводи цих підкультур будуть взаємно толерантні, здатні співпрацювати, йти на потрібні компроміси, тобто не матимуть тієї міжгрупової ворожості, що панує в широких масах, – стабільність створеної демократичної системи не буде загрожена» [39, с. 99].

Фрагментарність політичної культури пояснюється тривалою бездержавністю української нації, існуванням у різних цивілізаційних полях [29, с. 579].

Постійне відчуття національної образи з боку сильних сусідів та власні національні слабкості – притаманна українству розчуленість і схильність до анархії – не могли бути підґрунтям політичної культури. Більш того, велика ставка робилася на животворчу силу релігії, незважаючи на значні конфесійні розходження та протистояння. Так, В. Липинський значне місце приділяв релігії, стверджуючи «наявність релігійного кореня в українського народу» [24, с. 14]. Узагалі, думки В. Липинського про причини українських негараздів актуальні й досі. За його поглядами, це: *по-перше* – «егоїстично-матеріалістична темрява, яка заступить нам шлях до вищих цінностей»; *по-друге* – «ніким і нічим не обуздане хамство» [25, с. 64]; *по-третє* – «необмежені апетити до необмежених спекуляцій і до влади, опертої не на моральний авторитет і реальну силу продукції та меча, а на гешефтьярській сприті та спекулятивній силі гроша» [23, с. 28]; *по-четверте* – змагання за отаманство, історично і ментально властиве українству, де «замість характерів – доколінний шлик; замість сталої ідеї – щодня інший настрій; зброєю – демагогія і брехня; мотивом – злоба, зажерливість і пиха; тактикою – зрада, а суттю – порожнеча, пуста поза» [25, с. 69]; *по-п'яте* – схильність до неорганізованості, непослуху, який, за визначенням Ф. Ніцше, є «доблестю раба», домінування «інтересів хаотичних “партійних” сполук... над інтересами держави», нахилом «до індивідуалізму та анархії» [23, с. 64]; *по-шосте* – оптимістичні ілюзії відносно «соціалістичного, націоналістичного, демократичного чи ще якогось «земного раю», поєднані із зажерливими егоїстичними інстинктами; *по-сьоме* – безплідні намагання об'єднати Україну на основі протиставлення її політики або до Сходу, або до Заходу; як наголошував з цього приводу В. Липинський, Україна не може об'єднатися «ненавистю до Москви або Польщі, бо ненависть до Москви зажене її в Польщу, ненависть до Польщі зажене її в Москву, а ненависть до обох одночасно – в петлю самогубця або дім для божевільних» [25, с. 74]. Не «в загіпнотизованій якоюсь ненавистю банді» формується сила державотворення, образно представлена у В. Липинського біблійним Яфетом, а в територіальному патріотизмі, опертому «на любові до своїх земляків», на духовні вартості – віру в Бога, послух Його Законам, вірність кращим історичним традиціям лицарства, твердість, силу волі, дисципліну, шляхетність [25, с. 77]. В. Липинський чітко розмежує територіальний і політичний патріотизм від екстериторіального і віросповідного шовінізму. На його думку, бути патріотом України означає докладати всіх зусиль для створення оптимальних умов для людського, державного і політичного співжиття людей, що живуть на нашій землі, щоб було честю носити ім'я Українця, а «не мріяти про витоплення в Дніпрі більшості своїх же власних земляків» чи практикувати псевдонаціоналістичну «моду лавочників» із запозиченим від нащадків хазар гаслом «свій до свого по своє» [25, с. 77]. Саме такий «націоналізм» у сучасних умовах є прикриттям для фактичної бездуховності і безрелігійно-

сті, а то й політичної деструктивності. Серед характерних рис, притаманних «екстериторіальному шовінізму», В. Липинський називає «політичне руїнництво, зрадництво, хитрість, безвольність, отаманію, самозакоханість, кар'єризм, здеклясованість» [25, с. 78]. З елементів, наділених такою і схожою соціально-психологічною характеристикою, складається базис для поширення новочасного, постмодерного хамства, яке «не розуміє і повік не зрозуміє... що таке вірність і шляхетність – в будові нової Держави, в творенні Української Влади», що «Україна – це щось таке, що я маю шанувати, любити і слухати, а не щось, чим я можу бити, скидати і себе вивищувати? Щось спільного всім на цій землі, а не власність монопольна моя і моєї банди?» [25, с. 73]. Саме з цього політичного і морального (чи краще сказати – аморального) смітника Глобальний предиктор змушує нас обирати керманців держави десь між «братвою» і постколгоспними селяками.

Якщо В. Липинський вважав, що в основі політичного життя в Україні повинні стояти моральний авторитет, традиційна гетьманська влада, дисципліна, послух і відповідна моральна сила всього народу, то Д. Донцов одстоює силу як таку, сильну владу і політичне володарювання над іншими. Д. Донцов свої політичні ідеї обґрунтував не на основі принципів природної раціональності, а на емоційному захваті, розрахованому на войовничість людини, на її жадобі до влади.

Б. Цимбалістий підкреслює, що «політична культура – це продукт історичного розвитку. У випадку України – цей досвід був гірким... Оскільки для того, щоб зрозуміти політичну культуру українців, треба звернути увагу на джерела впливу, які протягом історичного шляху стримували чи спиняли розвиток української політичної культури...» [39, с. 78]. Йдеться про ментальність українського народу. На думку Н. Тархової, українській ментальності притаманні такі системотворчі ознаки: *інтровертивність* вищих психічних функцій у сприйнятті навколишньої дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу; *кордоцентричність*, що виявляється у сентименталізмі, чутливості, любові до природи, в пісенному фольклорі, яскравій обрядовості та естетизмі народного життя; *перевага емоційно-чуттєвого* над волею та інтелектом, морального буття – над інтелектуальним відносно екзистенціального значення; *анархічний індивідуалізм*, що виявляється в різних формах – від центрального, партикулярного прагнення до особистісної свободи; *меншовартість* – певний тип самооцінювання, пов'язаний з визначенням недостатності своїх національних особливостей порівняно з іншими народами та націями, скажімо, внаслідок браку внутрішніх національних якостей, що виникли в результаті зовнішніх обставин. Комплекс меншовартості породжує комплекс образи, що може в свою чергу породити міжнаціональні конфлікти; притаманні політичній культурі українців *риски несталості*, недостатчі виразної мети, рвуч-

кість руху, прямування до вибору нового, перевага особистості над громадянством [37, с. 54].

Тобто, українська ментальність має суперечливий характер. Це означає, що в політичній культурі нації одночасно виявляються протилежні якості: героїзм і пасивність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрлість. Кожна з них має свої причини та умови виникнення та відіграє свою роль в історичному процесі і впливає на політичну культуру нації. І головним засобом подолання негативних рис і деформації української ментальності та політичної культури повинна стати реалізація спільної мети нації – побудова суверенної, соборної, демократичної Української держави [18]. Ментальні особливості не тільки прямо пов'язані зі специфічними умовами розвитку історії, а й справляють на неї визначальний вплив. Очевидно, що, будучи підґрунтям політичної культури, зазначені архетипи української ментальності визначають повсякденне життя суспільства в політичному просторі.

Однак треба подолати ті негаразди, що впливають на сучасну українську політичну культуру, і трансформувати її в демократичну політичну культуру. Основними чинниками, що сприяють формуванню демократичної політичної культури на сучасному етапі розвитку суспільства, є такі: лібералізація і демократизація суспільних відносин, унаслідок чого створюються умови для політичної творчості еліти і широких верств населення; пропаганда знань про історичний досвід українського та інших народів і сучасні досягнення світового співтовариства; підтримка різноманітних ініціатив, новацій, експериментів, вивчення і поширення вітчизняного політичного досвіду; залучення науковців до розроблення політичних технологій і програм; поширення джерельної бази формування новітньої політичної культури і створення умов для вияву позитивних тенденцій у політичному житті; законодавче закріплення продуктивних політичних ідей, норм, інституцій та розроблення системи заходів їх повсюдного використання [14, с. 29]. Таким чином, для ефективного та успішного соціально-економічного, політичного і культурного розвитку необхідним є втілення принципу самовизначення особистості, здійснення громадських обов'язків через суспільні зв'язки та демократичні цінності (пріоритет прав і безпечної життєдіяльності людини).

Радикальна зміна стратегій соціального розвитку передбачає формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам'яті і становлення на цій основі демократичної політичної культури набувають першорядного значення на шляху політичного розвитку України. Ці завдання мають вирішуватися конкретними шляхами загальної політичної соціалізації, політичного виховання та політичної освіти громадян і повинні передбачати: розуміння і творче засвоєння цінностей та норм демократії; визнання всіма громадянами цивілізованих форм вияву активності та

політичного протесту; виховання якостей терпимості, лояльності, політичної толерантності, готовності до компромісів і партнерства. Головним носієм ідей єдності, партнерства та консолідації політичної нації є Президент держави. По-перше, Президент України повинен відповідати за втілення державних ідеологічних пріоритетів на всій території України. По-друге, саме Президент України має виступити гарантом утвердження демократичних цінностей, підвищення рівня політичної свідомості та свободи людини на всій території держави. По-третє, Президент України повинен забезпечувати взаємодію конструктивних сил суспільства у сфері налагодження політичного, економічного, організаційного та культурного діалогу.

Формуванню демократичної політичної культури можуть суттєво посприяти заходи органів державної влади та громадськості [36, с. 337–338]: заснування всеукраїнських громадських рухів, спрямованих на подолання економічних, соціальних, екологічних, політичних та інших проблем; утвердження у свідомості громадян уявлення про єдність регіональних і загальнонаціональних інтересів; забезпечення пільг для україномовного книгодрукування; започаткування серії альбомів «Музеї України» з повними каталогами музейних фондів; розроблення і неухильне виконання державного плану міжрегіонального обміну виступами творчих колективів; розгортання загальнонаціональної просвітницької кампанії, спрямованої на виховання поваги до традиційної народної культури етнічних спільнот України; усвідомлення населенням нерозривності давніх і сучасних зразків культури; Заснування з цією метою постійно діючого телеканалу «Історія та культура України»; цілеспрямована державна фінансова підтримка конкурентоспроможних україномовних культурних продуктів, створення умов для вільної творчості українською мовою та заохочення до такої творчості молоді; сприяння суспільно-політичному визнанню таких творчих центрів нашої країни, як «театральна столиця» України, українська «силіконова долина», центр міжцивілізаційного діалогу, «фестивальний майданчик» України, архітектурний музей України, фольклорна столиця України; утворення постійно діючої системи учнівських та студентських обмінів між столицею та областями, між віддаленими регіонами та містами України; стимулювання розвитку горизонтальних асоціативних зв'язків, формування загальнонаціональних та міжнародних гуманітарних програм, що реалізуються силами декількох областей та різних регіонів України. Підтримка національних культурних програм (свята національних культур, національних кухонь тощо). Об'єднати східних і західних українців можна у разі, якщо буде реалізована давня мрія існування Соборної України і українців як єдиного організму. В інтересах усього Українського народу не федералізація, а «мультикультурна єдність» – визнання регіональної ідентичності при зміцненні і збагаченні загальнонаціональної української спільноти.

Отже, демократичну політичну культуру можна сформувати лише шляхом перетворення суспільства на справді демократичне, яке надає можливість кожному громадянину вільно брати участь у політичному житті, створює належні умови для розвитку культури та освіти, дбає про духовний і моральний стан населення. Сучасна Україна вже як незалежна держава в черговий раз стала перед потребою реалізації принципу політичного і культурного плюралізму. Тому політична культура нового суспільства, яка формується в незалежній Україні, мусить бути культурою злагоди, громадянського миру, пошани до свобод і прав людини.

Висновки. Політична культура надає людині керівні принципи політичної поведінки, а суспільству – систематизовану структуру цінностей, раціональних доказів, норм та ідеалів, забезпечуючи цілісність та інтегрованість суспільної свідомості у цій сфері. Формування демократичної політичної культури є важливим завданням держави і громадянського суспільства. Тільки цей шлях надасть можливість створити у нашій країні дійсно гідні умови для кожного громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд Г. Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полит. исслед. – 1992. – № 4. – С. 122–133.
2. Баталов Э. Политическая культура России сквозь призму civic culture / Э. Баталов // Pro et contra. Журн. рос. внутр. и внеш. политики. – 2002. – Т. 2. – № 3. – С. 7–22.
3. Бебик В. М. Політична культура сучасної молоді / В. М. Бебик, М. Ф. Головатий, В. А. Ребкало. – К. : А. Л. Д., 1996. – 112 с.
4. Брегеда А. Б. Основы политологии : навч. посіб. – 2-ге вид., переробл. і допов. / А. Ю. Брегеда. – К. : КНЕУ, 2000. – 312 с.
5. Бурмака М. П. Громадянська культура як детермінанта становлення демократії в українському суспільстві / М. П. Бурмака // Політол. вісн. – К. : ІНТАС, 2009. – Вип. 41. – С. 261–278.
6. Вільчинська І. Ю. Політична культура як ціннісно-нормативна основа політичної мотивації / І. Ю. Вільчинська // Політол. вісн. – К. : ІНТАС, 2009. – Вип. 41. – С. 279–289.
7. Глебова И. И. Политическая культура России. Образы прошлого и современность / И. И. Глебова. – М. : Наука, 2006. – 332 с.
8. Головаха Є. І. Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні / Є. Головаха. – К. : Фонд «Демократичні ініціативи», 1997. – 156 с.
9. Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура / Л. Даймонд // Демократія : антологія / упоряд. О. Проценко. – К. : Смолоскип, 2005. – С. 882–942.
10. Добіжа В. В. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. В. Добіжа ; Нац. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 20 с.
11. Зевина О. Г. Об особенностях политической культуры современной России / О. Г. Зевина, Б. И. Макаренко // Полит. исслед. – 2010. – № 3. – С. 114–131.

12. Зубро Т. Інтерпретаційний підхід в концепціях політичної культури / Т. Зубро // Політ. менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 100–105.
13. Карнаух А. А. Становлення політичної культури молоді в умовах демократизації сучасного українського суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук / А.А. Карнаух ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 19 с.
14. Карнаух А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні // Персонал. – 2007. – № 9. С. 26–31.
15. Клименко О. А. Трансформація політичної культури перехідних суспільств : автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. А. Клименко ; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 1999. – 20 с.
16. Кокорська О. І. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми / О. І. Кокорська, В. Ф. Кокорський // Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К. : ПАРАПАН, 2004. – С. 7–15.
17. Константы русской политической культуры : сборн. / сост. Н. В. Гараджа. – М. : Европа, 2007. – 96 с.
18. Корж С. А. Розкол ціннісних орієнтацій як сутнісна риса сучасного українського суспільства / С. А. Корж // Нова парадигма: Журн. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – № 67. – С. 158–166.
19. Корж С. А. Фрагментарна політична культура як вияв перехідного періоду розвитку українського суспільства : дис. ... канд. політ. наук / С. А. Корж ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2009.
20. Кравченко Ю. Політична культура та політична свідомість як детермінанти розвитку демократично орієнтованої держави Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / Ю. Кравченко ; ред. В. С. Крисаченко. – К. : НІСД, 2003. – 323 с.
21. Корнієнко В. О. Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні : монографія / В. О. Корнієнко, В. В. Добіжа. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 160 с.
22. Короткий оксфордський політичний словник ; пер. з англ. ; ред.-упоряд. І. Маклін, А. Макмілан. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 789 с.
23. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? (Кілька уваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка «Де вихід?») / В. Липинський. – Н. Й. : Булава, 1954. – 154 с.
24. Липинський В. Релігія і Церква в історії України / В. Липинський. – Н. Й.: Булава, 1956. – 111 с.
25. Липинський, В. Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1928 р. / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–85.
26. Литвин В. Політична культура українського суспільства: традиції і сучасність [Електронний ресурс] / В. Литвин. – Режим доступу: <http://cn.com.ua/№206/politics/view/view.html>
27. Лісовий В. С. Поняття політичної культури. Політична культура українців / В. С. Лісовий // Феномен української культури: методологічні засади осмислення / відп. ред. В. Шинкарук, Є. Бистрицький. – К. : Фенікс, 1996. – С. 239–269.
28. Пивоваров Ю. С. Политическая культура пореформенной России : монография / Ю. С. Пивоваров. – М. : ИНИОН РАН, 1994. – 217 с.
29. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К. : Парламент. вид., 2011. – 808 с.
30. Політична культура: теорія, проблеми, перспективи. – К. : ПАРАПАН, 2004. – 224 с.

31. Политическая культура: теория и национальные модели / К. С. Гаджиев, Д. В. Гудименко, Г. В. Каменская и др. – М. : Интерпракс, 1994. – 352 с.
32. Политическая психология, культура и коммуникация / редкол.: Е. Б. Шестопап (отв. ред.) и др. – М. : РАПН; РОССПЭН, 2008. – 320 с.
33. Пояркова Т. К. Концепція демократичної політичної культури та основні тенденції її втілення в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук / Т. К. Пояркова ; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2004. – 16 с.
34. Проскуріна О. О. Політична культура інформаційного суспільства / О. О. Проскуріна ; Держ. закл. «Луганськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 352 с.
35. Рудакевич О. М. Національна політична культура: теорія, методологія, український досвід : монографія / О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, вид-во «Екон. думка», 2010. – 456 с.
36. Рябий Ю. О. Фактори впливу на системні зміни українського суспільства та його політичної культури / Ю. О. Рябий // Політол. вісн. – К. : ІНТАС, 2009. – Вип. 41. – С. 325–339.
37. Тархова Н. Вплив національного менталітету на формування політичної культури / Н. Тархова // Нова політика. – 2002. – № 9. – С. 52–54.
38. Требін М. П. Політична культура владної еліти України в умовах розбудови демократичної правової держави / М. П. Требін // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. праць / за ред. Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського. – Х. : НТУ «ХП», 2010. – Вип. 26 (30). – С. 110–118.
39. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Б. Цимбалістий // Сучасність. – 1994. – № 3. – С. 78–102.
40. Almond G. A. Comparative Political System / G. A. Almond // Journal of Politics. – 1956. – Vol. 16. – № 18. – P. 391–409.
41. Almond G. A. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond, S. Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 375 p.
42. Easton D. A System Analysis of Political Life / D. Easton. – N. Y. : Wiley, 1965. – 506 p.

ФЕНОМЕН ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ПОЛИТИКО-ПРАВОВОЙ ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА

Требин М. П.

Рассмотрены генезис понятия политической культуры, его сущность и основные черты. Приведена модель демократической политической культуры, раскрыты особенности ее формирования в условиях современного украинского общества. Доказано, что демократическая политическая культура является важным фактором строительства правового, демократического, социального государства и формирования гражданского общества.

Ключевые слова: *политическая культура, гражданская культура, демократическая политическая культура, политическое сознание, политическое поведение, ценности.*

PHENOMENON OF POLITICAL CULTURE IN POLITICAL AND LEGAL LIFE OF SOCIETY

Trebin M. P.

Genesis of concept of political culture, his essence and basic lines, is considered. The model of democratic political culture is resulted, the features of its forming are exposed in the conditions of modern Ukrainian society. It is well-proven that a democratic political culture is the important factor of building of the legal, democratic, social state and forming of civil society.

Keywords: *political culture, civil culture, democratic political culture, political consciousness. political conduct, values.*

УДК 324: 321.74

I. О. Поліщук, доктор політичних наук, професор

ВИБОРИ ЯК ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ: СИСТЕМНО-ФАКТОРНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто категорію «політичні вибори» та складові чинники електорального процесу, а також методологічні аспекти досліджень цих масштабних категорій політичної науки. При цьому демократизація тлумачиться як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу, а політико-культурний чинник – як один з вирішальних чинників процесу виборів.

Ключові слова: *електоральний процес, концепції електоральної поведінки, методи політичної науки, чинники політичного процесу.*

Актуальність. 2012 р., за прогнозами багатьох експертів, має стати визначальним для транзитивного українського суспільства. Позаяк його головною політичною подією будуть парламентські вибори, які утворять нову політичну конфігурацію, що виступатиме у певному сенсі прологом президентської виборчої кампанії 2015 р. Звідси виникає цілком закономірна актуалізація електоральної тематики у політологічному дискурсі. Між тим готовність суспільства до проведення виборів є найважливішою ознакою його демократичності, здатності до розв'язання нагальних проблем мирними політичними методами. Вибори виступають легалізованим політичним конфліктом з приводу виборення політичної влади та концентрованим вираженням політичного ринку, одним з механізмів легітимації влади, що забезпечує політичну стабілізацію в суспільстві.